

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

6

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė

Artūras Dubonis

6

Lietuvos istorijos institutas
Vilnius, 2018

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Greifswaldo universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

TURINYS

Artūras Dubonis

Pratarmė	9
----------------	---

Straipsniai

Laimontas Karalius

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos knygų rūšys (1522–1540): kaita ir tęstinumas	11
Types of the Grand Duchy of Lithuania Chancellery Books (1522–1540): Changes and Continuity. <i>Summary</i>	61

Darius Baronas

Pirmieji Vilniaus pranciškonų geradariai: 1522 m. Žygimanto Senojo privilegijos tyrimas	65
The First Patrons of Vilnius Friars Minor Conventual: A Study of King Sigismund the Old's Charter of 1522. <i>Summary</i>	100

Mindaugas Klovas

Privačios fundacijos ir donacijos stačiatikių cerkvėms bei vienuolynams Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje	101
Private Foundations and Donations to Orthodox Churches and Monasteries in the Grand Duchy of Lithuania in the Late 14th–early 16th Century. <i>Summary</i>	141

Karolis Čižauskas

Didiko valdžia, humanistai ir raudonas vaškas: Mikalojaus Radvilos suteiktis žemioniui Jonui Slavskiui	143
A Nobleman's Rule, Humanists and Red Wax: Mikalojus Radvila's Grant to Landowner Jan Sławski. <i>Summary</i>	170

Darius Antanavičius

Nežinomos XVI a. vidurio Kauno miestiečių apeliacijos valdovo teismui, įrašytos Lietuvos Metrikos Palenkės vaivadijos knygoje	173
The Unknown Appeals of the mid-16th Century Kaunas Citizens to the Assessors' Court and the Court <i>in Relationibus</i> in the So-called Voivodeship of Podlachia Books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	225

Darius Vilimas

Iš Kauno pavieto žemės teismo kasdienybės. Pavieto vazniai XVI a. pabaigoje	227
Everyday Matters in Kaunas Powiat Land Court. Powiat Voznys in the Late 16th Century <i>Summary</i>	248

Inga Ilarienė

Viešųjų notarų veikla Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose XVI a.	251
Activities of Notaries Public in the Dioceses of the Grand Duchy of Lithuania in the 16th Century. <i>Summary</i>	307

Tomas Čelkis

Kirviu ir kaltu: nekilmingųjų ženklai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės XV–XVI a. šaltiniuose	309
With an Axe and a Chisel: Signs of the Base-Born People in the Grand Duchy of Lithuania Sources of the 15th–16th Century. <i>Summary</i>	332

Adam Stankevič

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Vyriausiojo tribunolo raštvedyba: bylų registrų knygos	333
Record Keeping of the Supreme Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania: Case Registration Books. <i>Summary</i>	358

Publikacija*Jonas Drungilas, Mindaugas Šinkūnas*

1680 m. lietuviška priesaika dėl Svobiškio dvaro žemių	359
--	-----

Recenzijos

<i>Žiemgalos aktai = Acta Semigalliae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Joniškis: Žiemų pradas „Simkala“, 2014. – 36 p.	
<i>Sėlos aktai = Acta Seloniae</i> , parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas, Pasvalys–Joniškis: Pasvalio krašto muziejus, Žiemų pradas „Simkala“, 2015. – 64 p. (<i>Darius Baronas</i>)	369
A. И. Груша, <i>Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)</i> , Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с. (<i>Mindaugas Klovas</i>)	374
<i>Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века</i> , подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар. (<i>Vita Diemantaitė</i>)	381
Santrumpos	385
Apie autorius	387
Autoriams	389
Guide for Authors	393

A. И. Груша, *Документальная письменность Великого Княжества Литовского (конец XIV – первая треть XVI в.)*, Минск: Беларуская навука, 2015. – 465 с.

Baltarusių istoriko Aleksandro Hrušos moksliniai straipsniai, skirti rašytinės kultūros tyrimams, buvo publikuojami bent nuo 2001 m. (daugumą jų galima rasti recenzuojamoje knygoje p. 436–438), o 2006 m. pasirodė disertacijos pagrindu parengta monografija, kurioje tirti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanceliarijos ir Lietuvos Metrikos klausimai¹. Ilgus metus trukusius tyrinėjimus vainikavo 2015 m. išleista antroji monografija, kurios pagrindinis tikslas buvo išsiaiškinti dokumento atsiradimo ir įsitvirtinimo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje priežastis XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Todėl dabar turime galimybę skaityti knygą *Dokumentinė raštija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV a. pabaiga–XVI a. pirmasis trečdalis)*, kurios esmę atskleidžia viršelio iliustravimui panaudoti vadinamieji „protodokumentai“ (dovanojimų įrašai Evangelijoje), išdėstyti aplink šv. Arkangelo Mykolo atvaizdą, ir „tikrasis“ antspauduotas dokumentas. Tai nuoroda į sandorio garanto kismą, t. y. perėjimo procesą nuo antgamtinių jėgų globos iki pasaulietinės valdžios autoriteto įsigalėjimo.

Knygą sudaro „Įvadas“, 11 skyrių, suskaidytų į smulkesnius poskyrius, apibendrinantis autoriaus žodis, santrumpų, šaltinių ir literatūros sąrašai bei santrauka anglų kalba. I skyrius skirtas istoriografijos ir šaltinių aptarimui; II skyriuje „Valdžios estafetė: nuo Dievo iki žmogaus valdžios. Dokumento atsiradimo prielaidos“ analizuojama LDK visuomenės pažintis su dokumentu, perėjimo nuo ritualo prie dokumento problema, „senovės“ reiškinys, visuomenės sekuliarizacija ir kt.; III skyriuje „Dokumento sklaidos centrai ir grupės“ aptariamas institucijų ir įvairių grupių, tokių kaip miestiečių, rusėnų, lenkų, vaidmuo plėtojantis raštijai; IV skyrius skirtas dokumentų klasifikavimui: „Dokumentinės raštijos tipai. Supažindinantys ir patvirtinantys raštai“; V skyriuje „Dokumento atsiradimo sąlygos“ paliečiamas tradicijos pasipriešinimas naujam dokumentui, naujų krikščioniškų teisių įgyvendinimas, nepasitikėjimo žodinėmis priesaikomis didėjimas ir kt.; VI skyriuje „Dokumento įtvirtinimas“ aprėpiama chronologija nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto iki Žygimanto Senojo valdymo; VII skyrius skirtas „Antspaudams“; VIII skyrius „Dirbtinės atminties triumfas. Aktų knygos“ skirtas Lietuvos Metrikos tyrimui;

¹ А. И. Груша, *Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст.*, Мінск, 2006.

IX skyriuje „Dokumentų sudarytojai“ apžvelgiamas valdovo kanceliarijos ir privačių raštininkų vaidmuo plėtojant juridinę raštiją; X skyrius „Dokumentų saugojimas“ skirtas ankstyvojo dokumentų archyvavimo problemoms aptarti; XI skyriuje „Dokumentas ir žodinė tradicija“ narpliojamas painus rašytinės ir žodinės tradicijų koegzistavimas.

Monografijos tikslas – išsiaiškinti dokumentų atsiradimo aplinkybes, jų funkcijas, vietą, vaidmenį, reikšmę ir statusą ankstyvuojų jų plitimo laikotarpiu Lietuvos Didžioje Kunigaikštystėje (p. 4). Keliamas esminis klausimas: kokie visuomenės pokyčiai lėmė, kad atsirado dokumentas? Įvairiais pjūviais tiriami šie aspektai: 1) raštiški ir neraštiški sutarčių sudarymo ir teisių įtvirtinimo būdai; 2) „senovė“ kaip tradicinis institutas; 3) dokumentinės raštijos suinstitucinimas, tipai, rūšys ir formos; 4) archyvai (p. 13).

Pagrindine prielaida rasti dokumentams laikoma visuomenės sekuliarizacija, t. y. kasdienio gyvenimo sričių atskyrimas nuo religijos (šiai problematikai skirta daugiausia dėmesio II skyriuje). Šiam teiginiui pagrįsti autorius turėjo įrodyti, kad dokumentas neatsirado tam tikrame vakuume, o pakeitė egzistavusius sandorius tvirtinančius religinius ritualus. Tai padaroma pasitelkiant istoriografijoje žinomus pagonių kunigaikščių tarptautinių sutarčių patvirtinimo ritualų pavyzdžius XIV a. ir priesaikos svarbą parodančius atvejus vidaus gyvenime XV a. ir vėliau (p. 41). Anot autoriaus, ritualo specifika pasireiškė Dievo įtraukimu į atliekamą sandorį, kuris užėmė svarbiausio garanto vietą. Tai atsispindėjo ir dokumentų sankcijų formulėse, kuriose pažeidėjams buvo grasinama Dievo teismu (keli svarbūs XV a. vidurio priesaikų panaudojimo atvejai, kada atsisakyta melagingai prisiekti, autoriui leido teigti, kad sankcijų formulių turinys iš tiesų atspindėjo realų visuomenės požiūrį, p. 40). Dokumento atsiradimas tiriamas per „senovės“ *старина* instituto prizmę ir teigiama, kad jos reikšmė pamažu menko nuo XIV a. pabaigos (pradžia sietina su Lietuvos krikštu) iki XVI a. vidurio. Anot istoriko, jos menkėjimas atsispindėjo požiūryje į valdžią (nuo Dievo iki valdovo), į religiją (lietuvių atveju – krikštas), į tėvoniją (atsirado galimybė ja disponuoti), į didžiojo kunigaikščio žemes ir valstiečius (dalino kilmingiesiems), į bendrą tvarką (keitėsi gausėjant valdovo dovanojimų), į seniūnų atmintį ir teisminę priesaiką (juos keitė dokumentai) (p. 72). Būtent „senovės“ reikšmės mažėjimas atvėrė kelią rasti dokumentui ir funkcionuoti kaip naujai priemonei (institutui), grindžiančiai teisinius santykius. Tokia kasdienio gyvenimo sričių desakralizacija skatino valdžią pasitelkti naujas visuomenės santykių reguliavimo priemones, kuriomis ilgainiui tapo rašytiniai dokumentai (priesaika pasidarė nebepatikima). Pažymima, kad pradinis tarpiniu dokumentas apėmė praktinę, ritualinę ir

simbolinę reikšmes (p. 74), tačiau pamažu ritualo reikšmė menko ir jis galiausiai buvo nustumtas į buitinių lygmenį. Dėl to pastebime, kad gali būti diskutuotinas aspektas dėl religinio ritualo naudojimo kasdieniame gyvenime iki dokumento atsiradimo. Ankstyvieji dokumentai vidaus gyvenime daugiausia reguliavo turtinius santykius, susijusius su žemėvaldos disponavimu, todėl svarbus klausimas turėtų būti keliamas dėl galimybės disponuoti valdomis. Nepaisant ankstyvųjų valdovo privilegijų, Lietuvos diduomenės tyrimai rodo, kad iš esmės iki XV a. antrosios pusės žemės valda negalėjo būti atsieta nuo giminės ir tėvoninės žemės negalėjo virsti preke². Galima manyti, kad Lietuvoje dokumentais fiksuoti nauji santykiai, kurie atsirado po krikšto, t. y. bažnytiniai dovanojimai, disponavimas išstarnautomis valdomis, o vėliau ir disponavimas tėvonijos dalimi bei kt. Tad jeigu iki krikšto nebuvo galimybės disponuoti valdomis, nebuvo ir vadinamojo ritualo. Po krikšto plėtojosi nauji turtiniai santykiai, kuriems įteisinti buvo pasitelktos naujos priemonės – rašytiniai dokumentai. Be abejo, kita situacija buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniškose žemėse, kur disponavimas valdomis buvo žinomas XIV a. (gal ir anksčiau?), todėl čia būtų galima aiškiau įžvelgti religinio ritualo pakeitimo dokumentu procesą. Tai monografijos autorius atskleidžia tirdamas donacinius įrašus evangelijose, kuriuos vadina „protodokumentais“ (p. 103).

Disponavimo valdomis kontekste norėtume paryškinti regioniško aspekto, kuris monografijoje nedaug paliečiamas. Autorius paaikškina, kad jis tik kai kuriais atvejais pabrėžia rašto kultūros formavimosi skirtumus tarp baltų ir rusėnų, nes jų sociokultūrinis išsivystymas susilygino XV a. viduryje (p. 11). Daugiau dėmesio skiriama išskiriant skirtingas grupes, pavyzdžiui, lenkus (Palenkėje), rusėnų miestiečius lietuviškuose miestuose ir kt., kurios aktyviau dalyvavo raštijos sklaidoje (plačiau III skyriuje). Tačiau matome, kad rašytinės kultūros sklaidoje tarp baltų aiškiai išsiskyrė Žemaitija, kur dokumentai pradėjo plisti tik XV a. pabaigoje, o tarp rusėnų – raštijos židiniu laikytinas Polocko miestas, lyginant su Smolensku, Vitebsku, Okos aukštupiu, Severų Černigovo kunigaikštyste, kur žinomas vos vienas kitas paskelbtas dokumentas. Matyt, regioniško skirtumai turėjo būti ryškūs ir valdų disponavimo kontekste, ir imantis ritualo, „magaryčių“, „senovės“ ir kt.

Dokumentų naudojimo pagrindiniais diegėjais A. Hruša laiko Stačiatikių Cerkvę ir didįjį kunigaikštį (plačiau III skyriuje). Stačiatikių Cerkvė buvo ankstyvųjų dokumentų „protodokumentų“ adresatas ir jų sudarymo iniciatorė, tačiau pabrėžtina,

²R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003, p. 120–121.

kad jos indėlio nereikia pervertinti, nes ji vis dėlto nevaicino lemiamo vaidmens dokumentų sklaidoje. Anot A. Hrušos, lemiamą vaidmenį vaidino pasaulietinė valdžia, kuri buvo imli naujovėms, padedančioms įgyvendinti efektyvų valdymą. Pagrindinis vaidmuo skiriamas Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Vytautui, kuris įdiegė svarbią naujovę, t. y. už karinę tarnybą dalijo valdas. Ši naujovė buvo tokia svarbi, kad prireikė papildomo išaiškinimo ir patvirtinimo, o tam pasitelktas rašytinis dokumentas. Autorius sutinka su nuomone, kad dokumentų išplitimui Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje daug įtakos turėjo Lenkijos Karalystė, tačiau pradinį juridinio dokumento įsiskverbimą į visuomenę sieja su rusėniškose žemėse egzistavusia tradicija. Nurodoma, kad Gediminaičiai dar prieš Lietuvos krikštą rusėniškose žemėse dalijo valdas ir išduodavo specifinę rusėnišką formą turėjusius dokumentus, o Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto išduotų ankstyvųjų suteikčių forma ar jos dalys buvo perimtos būtent iš „senosios“ rusėniškos tradicijos (p. 116–118). Toliau trumpai aptariamos grupės, kurios buvo svarbiausios įtvirtinant raštišką tradiciją ir reikalavo įtvirtinti jų teises raštiškais dokumentais. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto valdymo metais jomis laikomi lenkų bajorai (Palenkėje) ir rusėnai (ypač Polocko žemėje, taip pat Podolėje), taip pat rusėnų ir vokiečių miestiečiai lietuviškuose miestuose (Vilniaus ir Kauno), Stačiatikių Cerkvė ir Katalikų Bažnyčia (paveikė skirtingų dokumentų rūšių atsiradimą: fundacijų, testamentų, teismo sprendimų).

Apskritai recenzentui susidarė įspūdis, kad monografijoje menkai paliečiamas Katalikų Bažnyčios indėlis, apie kurį užsimenama gana epizodiškai (p. 119, 126), o lotyniškoji raštija tarsi nublanksta ir paskęsta rusėniškoje. Monografijoje įvairiose vietose analizuojami tik rusėniškų dokumentų formuliariai ar atskiros formulės, tačiau lotyniški dokumentai nėra aptariami. Šiuo atžvilgiu būtų buvę tikslinga susiaurinti knygos pavadinimą: „Rusėniškoji dokumentinė raštija...“

Monografijoje palyginti daug dėmesio skirta valdovo suteikčių, patvirtinimų klasifikacijai, formuliario struktūrai ir atliekamų funkcijų analizei (IV skyrius). Daroma išvada, kad nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto, ar bent nuo Kazimiero Jogailaičio valdymo pradžios (1440), šie dokumentai atliko teisinio akto patvirtinimo funkciją, nors neatmetama tikimybė, kad galėjo egzistuoti ir kitos priemonės (p. 142). Šiame skyriuje taip pat paliečiamas privačių sandorių patvirtinimas valdovo dokumentais ir teigiama, kad tokiu būdu „valdovas sankcionavo nurodytus aktus, suteikdavo jiems juridinę galią“ (p. 136). Ši problema plačiau nėra išplėtotą ir galima susidaryti įspūdį, kad tik valdovo patvirtinti privatūs sandoriai turėjo juridinę galią. Tačiau XV a. pabaigos–XVI a. pradžios Lietuvos Metrikos teismų knygų analizė

rodo, kad paprastai užtekdavo privačių dokumentų norint pagrįsti savo pretenzijas į sandorio teisėtumą, o valdovo patvirtinimų teisėjai reikalavo retai³.

Monografijos V skyriuje apžvelgiama tradicijos pasipriešinimo naujovėms, pirmiausia dokumentams, problema. Daroma išvada, kad Palenkėje ir Magdeburgo teisę turėjusiuose miestuose pasipriešinimas buvo menkas lyginant su visais kitais Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės segmentais (p. 145). Šiame skyriuje autorius paliečia vertybinius aspektus ir daro gana drastiškas išvadas. Štai lenkų bajorų teisių perėmimo su krikštu XIV a. pabaigoje rezultatu laikoma visuomenės vertybių transformacija, t. y. atsirado galimybė disponuoti valdomis, ir tai jas padarė pagrindiniu prioritetu ir siekiamybe (p. 146). Dėl to silpnėjo žodinių liudijimų ir priesaikos reikšmė, augo nepasitikėjimas ja, pradėta reguliuoti priesaikos procesą, atsirinkti, kas gali prisiekti, kas negali, ir pan. Galiausiai teigiama, kad „žmonės nustojo tikėti visų ir kiekvieno žodžiu“ (p. 160). Pateikiama daug nepasitikėjimo liudininkais ir priesaika pavyzdžių (apskritai pasitikėjimo-nepasitikėjimo problema monografijoje pristatoma labai painiai). Čia skaitytojui gali susidaryti įspūdis, kad autorius yra ties praeities idealizavimo riba. Toliau išskiriamos dar kelios dokumentų atsiradimą paveikusios pragmatinės sąlygos: intensyvios permainos (disponavimas valdomis ir pan.) vertė ieškoti patikimesnių priemonių atminčiai išlaikyti ir kilo poreikis supaprastinti teismo procesą.

Toliau nuosekliai aptariamas dokumento įtvirtinimo kelias nuo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto iki Žygimanto Senojo laikų (VI skyrius). Lietuvos didieji kunigaikščiai Vytautas, Žygimantas Kęstutaitis ir Kazimieras Jogailaitis dalį suteikčių duodavo žodžiu, o tai laikoma tradicijos ar „senovės“ priešinosi naujovėms (dokumentams) raiška. Surasta ir buvusių ritualų apraiškų. Vienas esmingesnių dalykų – tai vadinamosios magaryčios, kurios laikomos senosiomis sandorio patvirtinimo procedūromis. Jų naudojimas nukeliamas į Vytauto laikus, nors užuominų apie jas randama tik viename XV a. vidurio ir keliuose XVI a. pradžios privačiuose dokumentuose. Tirdamas privačius dokumentus recenzentas pastebėjo, kad šie autoriaus panaudoti dokumentai, kuriuose minimi *magaryčnikai*, išsiskyrė iš kitų privačių dokumentų vartojamomis nestandartinėmis formulėmis, todėl galima būtų kelti pagrįstą klausimą dėl jų autentiškumo⁴. Be to, ir pats knygos autorius pažymėjo, kad šių dokumentų formuliaras yra gana netipinis (p. 194). Be

³ M. Klovas, „Privataus dokumento juridinė galia XV–XVI a. pradžioje“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 5, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2014, p. 43–55.

⁴ M. Klovas, *Privačių dokumentų atsiradimas ir raida LDK XIV a. pab.–XVI a. pr. (1529 m.)*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2017, p. 119, 247, 260, 305 ir kt.

„magaryčių“, minimas įvesdinimas ir ribų apėjimas, tačiau lieka neaišku, ar visos šios procedūros buvo religinio pobūdžio, ar tiesiog pasaulietinė ceremonija, kaip vadinamasis antspaudo pridėjimas (p. 198). Anot autoriaus, aiškiausia sekularizacijos banga užliejo valdant Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Kazimierui, kada valdovas ėmė tvirtinti kilmingųjų sandorius, susijusius su jų tėvoninėmis valdomis, kurių disponavimas buvo labiausiai susaistytas religiniais ritualais (p. 203). Teisme taip pat imta vis labiau tirti objektyvias aplinkybes, pasitelkti žmonių „iš šalies“ liudijimus, rašytinius dokumentus ir pan. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių Aleksandro ir Žygimanto Senojo valdymo laikais dokumentai tapo būtini atliekant teismines ir administracines operacijas, kurios buvo susijusios su disponavimu valdomis ir įrodymu teisme. Daroma išvada, kad dokumentas tapo „senovės“ dalimi, t. y. jau nebebuvo naujovė, o visų pripažinta norma (p. 241).

Atskiras, VII skyrius paskirtas antspaudavimo problematikai. Tiriamas antspaudo vaidmuo patvirtinant dokumentus ir keliami hipotezė, kad priesaika buvo tam tikras simbolinis prototipas antspaudo pridėjimo, kuriuo buvo užtvirtinamas teisinis veiksmas (p. 258). Galima suprasti, kad priesaiką pakeitė antspaudavimas. Kituose VIII–X skyriuose dažniau pateikiama gausi apibendrinta medžiaga apie Lietuvos Metriką, kanceliarijos personalą, dokumentų sudarytojus, archyvų klasifikaciją ir kt. Monografiją vainikuoja XI skyrius, kuriame bandoma paaiškinti, kaip koegzistavo dokumentas ir žodinė tradicija, kurie tai sudarė tam tikrą balansą, tai dokumentas nusileisdavo žodinei tradicijai, arba atvirkščiai. Pateikiama daug pavyzdžių, kurie padeda aiškiau suprasti sudėtingą dokumento ir žodinės tradicijos koegzistavimą. Daroma išvada, kad „tradicija nedavė iki galo išskleisti dokumentui savo potencialo“ (p. 399), dokumentas nebuvo absoliuti teisių patvirtinimo priemonė, kuriai buvo būtinas žodinės tradicijos palaikymas, ir „jis egzistavo pasitikėjimo gerų žmonių žodžiu sąlygomis, patyrė jo įtaką, pakluso jo jėgai, dažnai negalėjo be jo egzistuoti. [...] Ir vis dėlto dokumentas virto privaloma administracinių ir teisminių procesų dalimi“ (p. 411).

Kelios baigiamosios recenzento pastabos.

1. Knygoje plačiai vartojamas terminas visuomenės sekularizacija. Šis terminas apibrėžiamas taip: „Mes vadiname sekularizacija, sekdami amerikiečių teologo ir sociologo P. Bergerio supratimu, procesą, kai visuomenės ir kultūros sektoriai išsilaisvina nuo visa valdančių religinių institutų ir simbolių. Rezultatas – susidaro autonominės gyvenimo sritys, neturinčios religinio turinio. Religija netenka praktinės reikšmės; asmenybė gali paaiškinti pasaulį ir savo būvį be religijos“ (p. 40–41). Atkreipsime dėmesį, kad P. Bergerio teorija visuomenės sekularizacijos procesus siejo su XVI a.

protestantizmu ir XVIII a. apšvieta⁵. Tačiau A. Hruša sekularizacijos proceso Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pradžią nukelia į XIV a. pabaigą ir sieja su Krikštu (!). Be to, P. Bergerio visuomenės sekularizacijos teorija yra gana pasenusi, susilaukė daug kritikos, o ir pats mokslininkas pripažįsta, kad ji buvo klaidinga⁶. Aišku, A. Hruša naudojami ja kaip prieiga norėdamas paaiškinti tam tikrus procesus, bet jos taikymas kelia daugiau klausimų, nei duoda atsakymų.

2. Atkreipsime dėmesį, kad archeologai Lietuvos etninės teritorijos kapinynuose ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rusėniškuose miestuose rado stilių (rašiklių), kurie buvo naudojami rašyti ant vaškuotų lentelių. E. Svetikas apibendrinęs medžiagą keliuose straipsniuose⁷. Anot jo, Lietuvos etninėje teritorijoje rasta 15 kapų iš 8 kapinynų su įkapėse esančiais stiliais (Alytus, Buivėnai, Gajūnai, Kuršai, Pribitka, Žalakiai, Rukliai, Ponkiškiai). Ankstyviausi datuoti XV a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose rasti stiliai datuoti XIII–XIV a. Daugiausia rasta Valkaviske (12), taip pat pavienių Naugarduke, Gardine, Breste, Turove, Polocke, Minske ir kt. Be to, stiliai, rasti Lietuvoje, yra analogiški rastiems rusėniškuose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose. Archeologai randa ir pačių vaškuotų lentelių pėdsakų Lietuvos teritorijoje (datuojama XV–XVI a.). Rusios teritorijoje rasta tik viena Breste (XIII a. sluoksnis). Medinių lentelių neišliko, tačiau apie jų buvimą spėjama iš dervos likučių, kuri buvo įmaišoma į lenteles dengiantį vašką. Iš viso rašymo reikmenų rasta net 41 vietovėje. E. Svetikas daro išvadą, kad vėlyvaisiais viduramžiais Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje raštas buvo vartotas plačiau, negu iki šiol manyta, rašyta ant vaškuotų lentelių, o pereinamasis laikotarpis sietinas su vietinės popieriaus pramonės atsiradimu XV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Šie raštijos aspektai A. Hrušos monografijoje nebuvo aptarti.

Nepaisant išsakytų pastabų arba veikiausiai pastebėjimų, A. Hrušos monografija yra didelis indėlis į rašto kultūros pažinimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV a. pabaigoje–XVI a. pradžioje. Svarbu, kad istorikas į dokumento raidą pažvelgė per

⁵ P. L. Berger, *The Sacred Canopy: Elements of a Sociological Theory of Religion*, 1967 (žr. Chapter 5: The Process of secularization).

⁶ Pvz., A Conversation with Peter L. Berger „How My Views Have Changed“ prieiga per internetą: <http://thecresset.org/2014/Lent/Thuswaldner_L14.html> [žiūrėta 2017 08 24]

⁷ E. Svetikas, „Kauliniai stiliai – vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų amžių rašikliai Lietuvoje“, *Lituanistica*, nr. 3(35), 1998, p. 21–42; E. Svetikas, „Lietuvoje aptikti vaškuotų lentelių pėdsakai“, *Lituanistica*, nr. 3 (39), 1999, p. 45–77; E. Svetikas, „Vaškuotų lentelių vartojimas Europoje ir galimas jų panaudojimas LDK raštvedyboje XV–XVI a. pradžioje“, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, t. 3; [sud.] A. Dubonis redkol. pirm. ir kt., Vilnius, 2001, p. 73–96.

sociokultūrinę prizmę ir naujai jį prakalbino. Knygoje paliečiami sudėtingi rašto kultūros plėtros klausimai, apdoroti dideli kiekiai empirinės medžiagos, o knyga kai kuriais atvejais gali padėti kaip pagalbinė priemonė (pavyzdžiui, suregistruoti įvairių rūšių dokumentai, juose naudoti parašai, rašę raštininkai ir t. t.). Be jokios abejonės, ši monografija pasitarnaus kaip pagrindas ir akstinas toliau tyrinėti rašytinę kultūrą, padės kelti ir atsakyti į naujus klausimus.

Mindaugas Klovas

Lietuvos istorijos institutas

Полоцкие грамоты XIII – начала XVI века, подготовили А. Л. Хорошкевич (отв. ред.), С. В. Полехов (зам. отв. ред.), В. А. Воронин, А. И. Груша, А. А. Жлутко, Е. Р. Сквайрс, А. Г. Тюльпин, Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2015. Т. 1 – 851, [12] с.; Т. 2 – 520, [2] с.; илл.; 6 генеал. табл.; 2 кар.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai yra išblaškyti po įvairių šalių archyvus, tad kiekvienas istorikų bandymas surinkti įvairius LDK istoriją liudijančius dokumentus yra sveikintinas ir labai laukiamas istorikų bendruomenėje, juolab kad naujai atrasti istoriniai dokumentai gali suteikti ne tik naujos informacijos, bet ir keisti įsitvirtinusias sampratas. Šiuolaikinė šaltinių leidyba yra sudėtingas procesas, iš leidėjo reikalaujantis didžiulės precizikos, kruopštumo ir publikavimo taisyklių laikymosi. Nemenku iššūkiu leidėjui tampa ir esminis tokio darbo tikslas – siekis publikuojamą tekstą kuo labiau priartinti prie originalaus šaltinio.

Neseniai pasirodęs naujasis šaltinių rinkinys *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в.* – tai ypač didelės apimties, dviejų tomų leidinys, apimantis visus žinomus Polocko miesto istorinius dokumentus maždaug iki XVI a. antrojo dešimtmečio. Nenuostabu, kad bendras pastangas šiam leidiniui rengti dėjo Rusijos ir Baltarusijos mokslininkai. Tiesa, šio leidinio idėja nėra nauja, nes pirmasis *Полоцкие грамоты*¹

¹ *Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв.*, вып. 1, подг. А. Л. Хорошкевич, Москва, 1977, р. 228.